Vajkai Álló Géza

A tökéletes Isten

Közel van, és megfoghatatlan az Isten.[1]

A *Hány isten van?* kérdést könnyű megválaszolni: ahány gondolkodó ember. Nincs két egyforma istenkép! Mégis feltételezhetjük, hogy minden hívő elégedett a saját képére formált istenképével.

De ne kapkodjuk el a választ. Nem nehéz ugyanis belátni, hogy *valaminek* mindig kellett léteznie – a „*semmi*" mindörökre semmi maradt volna –, a sarkalatos kérdés az, hogy ez a „valami" *szellemi vagy anyagi* természetű volt-e. Cáfolhatatlan bizonyíték nincs és nem is lehetséges, – megszerzése végett ki kellene lépnünk Univerzumunkból[2], ami lehetetlen –, marad a *hit*. Az örökkévaló „valaminek" ugyanis végtelennek, következésképpen egyetlennek is kell lennie – különben energiatartalma már rég elfogyott volna.[3] Mivel pedig rajta kívül minden tőle (vagy belőle) származik, szükségképpen mindent kell tudnia, és nincs semmi, ami „cselekvését" korlátozhatná, vagy lényét megváltoztathatná.

> „A hit Isten szabad ajándéka. Istent soha nem fárasztjuk, türelmes velünk és végtelen kegyelmével mindig előttünk jár, első sorban ő akar találkozni velünk, az ő *igenje* teljes mértékben érdemes a bizalmunkra."[4]
>
> „A vallásos hit az agy műterméke… vannak különös tapasztalataink a temporális lebenyből kiindulva, amelyeket sokan istenélményként azonosítanak… {természetesen} az Úr választja meg, miként üzen. Lehet világnézet kérdése az adatok értelmezése, de nem az adatok léte."[5]

Ha az *idealista filozófia* hitét választjuk, és ezt az ős-valamit szellemi lénynek tételezzük fel, akkor végtelen *értelmet* is kell tulajdonítanunk neki, hiszen anyagi világunk racionálisan felismerhető *törvények* szerint működik (mind összetettebbé *fejlődik*, létrehozva *értelmes* és *tudatos* élőlényeket is), ezek a képességek pedig csak tőle származhatnak.

Ezzel el is jutottunk az *egyetlen isten* fogalmához, akit a zsidók *Jahve*, a muszlimok *Allah* néven tisztelnek, a keresztények azonban nem adtak neki nevet, számukra ő egyszerűen nagybetűvel írva *az Isten.*

> Ezzel a kereszténység kisajátította az *istenfogalmat* (is,) hisz nagybetűvel írva egyértelmű, hogy Isten minden más vallás minden istenét minden tekintetben felülmúlja. Ámbár ez a felfogás sérti a más vallású hívőket, mára általánosan elfogadottá vált, ezért kénytelenségből megtartjuk.

Noha minden istenhívővallás emberfeletti tulajdonságokkal ruházza fel isteneit és őket, vagy legalábbis a főistent, mindenek felett állónak tartja, velük szemben – még Jahvét, a „modellt", és Allahot az „epigont" is beleértve – Isten az abszolút és végtelen tökéletesség. A kereszténység istenfogalma kétségkívül

felülmúlhatatlan. A hitek zűrzavara azonban szükségszerűen bekövetkezik, mert véges agyunkkal nem tudjuk teljeskörűen átfogni a végtelenséget, véges fogalmainkkal pedig csak részletekben tudjuk leírni. Ámde a végtelent nem lehet sem véges elemekből összerakni, sem véges részekre felbontani, emiatt leírásaink pontatlanok és ellentmondók lesznek. Megkerülhetetlen a kérdés: ha Isten annyira elképzelhetetlenül különbözik tőlünk, akkor honnan tudjuk egyáltalán, hogy milyen? A válasz egyszerű: megmondja az Egyház[6]. S arra a keresztkérdésre, hogy az Egyház honnan tudja, a közkeletű válasz, hogy a Bibliában és a Szenthagyományban foglalt kinyilatkoztatásból, ami nem más, mint Isten közvetlen tanítása az embereknek. Tudnivaló ugyanis, hogy az Egyházi Tanító Hivatal *tévedhetetlen* a kinyilatkoz-tatott igazságok megítélésében. – közülük az Istenre vonatkozókat a teológia[7] az *Istentan* (Teodicea) dogmáinak keretében adja elő. Íme a bevezető:

> „A szent, katolikus, apostoli Római Egyház hiszi és vallja, hogy *egyetlen igaz és élő* Isten van, aki égnek és földnek teremtője és Ura, *mindenható, örökkévaló, határtalan,* felfoghatatlan; mind *értelmére*, mind *akaratára* és *minden képességére* nézve *végtelen*; aki minden mástól különböző, *teljességgel egyszerű és változhatatlan szellem*i lény; akiről kinyilvánítjuk, hogy a világtól valóságosan és lényegileg különböző; önmagában és önmagától *a legtökéletesebb*; valamint minden dolgokat, amelyek rajta kívül léteznek vagy elgondolhatók, kimondhatatlan mértékben felülmúl."[8]

Mivel isteni kinyilatkoztatáson alapulnak, a dogmák tartalma *abszolút és változhatatlan igazság*, ám a Zsinat[9] óta megkezdődött az Egyház korábbi arculatának óvatos átrajzolása. Az atyák bölcsen „újraértelmezik" a tanítást, hogy „könnyebben érthetővé tegyék" a mai hívők számára, hangsúlyozván, hogy „csak a fogalmazás változott", a hiteles és igaz tartalom nem sérült. „Különbséget kell tenni az örök és változatlan, és annak időbeli megjelenése között. … A felelősséggel folytatott teológia azon fáradozik, hogy *kihámozza az örök istenit*, azért, hogy az Egyháznak alkalma legyen azt egy másik, újabb *kultúra köntösébe öltöztetni*" – hangzik az újraértelmezések újraértelmezése.[10]

Mármost, ami Isten tulajdonságait illeti, a hittudósok nem fogadták meg Wittgenstein bölcs tanácsát: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell."[11] Ezzel kínos csapdahelyzetbe kerültek. Egyfelől ugyanis Isten minden tulajdonságában szükségszerűen végtelen és felülmúlhatatlan, hiszen, ha csak a legcsekélyebb mértékben is hiányoznék belőle valamilyen képesség, akkor – legalább elvben – létezhetnék egy másik istenség, aki nála tökéletesebb – s ez vitathatatlan logikai ellentmondás. Másfelől ezt a felfoghatatlan tökéletességet valahogyan mégiscsak le kellett írni, hiszen egyetlen embert sem lehetne rávenni arra, hogy egy számára teljesen elképzelhetetlen, semmilyen módon ki nem fejezhető, üres istenfogalmat imádjon. Jóllehet az Istentan kidolgozói között sokan voltak tisztában azzal, hogy a végtelenség bármilyen alaposan kifinomult leírása is csak gyenge antropomorf közelítés, szükségképpen vannak

önellentmondások, ennek ellenére megfogalmazták a dogmákat, és a meggyökeresedett zárómondatokkal együtt nyilvánosságra hozták (természetesen a Hittani Kongregáció prefektusának és a pápának hozzájárulásával). Ne ítélkezzünk: a teológusok is emberek, és feltehetően ugyanaz a céljuk, mint minden értelmes embernek: emléküket előnyösen befolyásoló nyomokat hagyni maguk után; a hívőiket megnyugtató tanításaikkal talán saját kételyeiket is orvosolni akarják.

> A korábbi zsinatok dogma-cövekekkel jelölték ki az Istenhez vezető utat, és tévedésmentes tanításaikkal – képletesen szólva – záróvonalakat húztak a cövekek közé, lehetetlenné téve minden vitát vagy téves magyarázatot. Erről az útról a Zsinat sem térhetett le önfeladás nélkül, de a tanítás újraértelmezésével – az előbbi jelképekkel élve – terelővonalakat festett a záróvonalak mellé, hogy szükség esetén megkerülhesse a túl kényelmetlenné vált cövekeket. Viszont nem vert le újabbakat, felismervén, hogy a kiközösítő fenyegetés a mai, szabadsághoz szokott világban inkább elriasztja, mintsem vonzza a hívőket.

Az Isten létezését bizonyító érveléseket Kant tulajdonképpen végérvényesen megcáfolta: „Ha Isten minden törvény és megokolás felett áll, akkor a logika törvényeinek sem hozzáférhető, és így a gondolkodás számára nem elérhető."[12] Ezzel akár le is zárhatnók a témát, de az Egyház nem adta fel. Nincs értelme tehát azon vitatkozni, hogy Isten milyen *nem* lehet, nem szál-lunk meddő vitákba a leírhatatlan leírásával. Mindössze azt állítjuk, hogy a dogmákban kiküszöbölhetetlen ellentmondások vannak; a továbbiakban korlátozzuk magunkat ezek kimutatására, s bízzuk az olvasóra, hogy melyik hitet választja.

Átlépjük a Rubicont

Amint a Római Birodalomban a haza ellenségének számított, aki fegyveres erővel átlépte a határfolyót, hasonlóképpen legyünk tudatában, hogy – keresztény felfogás szerint – a poklot választottuk halálunk utáni tartózko-dási helyül, ha a dogmákat nem a hivatalos használati utasítás szerint értel-mezzük. Vágjunk hát bele.

A mindentudó Mindenható

„Istennél semmi sem lehetetlen"[13]

Isten akarata abszolút és magától-való, lényegéhez tartozik. Ez azt jelenti, hogy pusztán akaratával mindent megtehet: bármit teremthet vagy megsemmisíthet, sőt, csodákra is képes (például borrá változtathatja a vizet, feltámaszthatja a halottakat stb.). S mindezt minden erőfeszítés vagy emberi értelemben vett cselekvés nélkül: semmi sem állhat ellen akaratának. Mindössze annyit

kell „gondolnia”: *legyen*, és abban a pillanatban úgy lesz, ahogyan akarja. Ilyen egyszerű.

Végtelen akaratához végtelen tudás is párosul: Isten mindent tud. Egyrészt tökéletesen ismeri önmagát, másrészt mindent, ami rajta kívül van: múltat, jelent, jövendőt és a lehetőségeket is, akár megvalósulnak, akár nem. Tudása abszolút és kimerítő.

Egyedileg ismer minden atomot és természeti képződményt, minden növényt és minden állatot – az őserdők dzsungelében tenyésző Ebola-vírustól kezdve, a pandákon át, a kék bálnákig, és visszamenőleg a rég kihalt fajokat éppúgy, mint az elkövetkezendőket. Kimeríthetetlen vírus-készletének alkalmi megvalósításával pedig, a jövőben is megregulázza majd az elbizakodott emberiséget.

Személy szerint ismer minden embert is, aki élt, él vagy élni fog; s ezek minden gondolatát is. Tudása nem csak mennyiségileg kimeríthetetlen, hanem minőségileg is. Tudja, hogy a 200 millióból kiválasztott spermiumtól megtermékenyült petesejtből majd megszülető magzat éhen fog halni, ahogy az anyja is; hogy amikor lelket teremtett egy embrióba,[14] abból a neki ajándékozott szabad akarattal – az általa elrendezett körülmények között – majd Hitler lesz, vagy terrorista, aki a tévékamerák előtt, puszta tőrrel levágja egy hitetlen gyaur fejét. Amiként pontosan ismeri idegsejtjeink működését is, és tudja, hogy melyik kósza proton fog majd becsapódni abba a neuronunkba, amelyikből elindított szabadakarti működés révén a „gazdát” kénytelen lesz a pokolba irányítani. (Persze előre ismeri az üdvözítendők körét is, ennek elemzését azonban hagyjuk meg a teológusoknak.)

És ez még mindig nem minden: a soha meg nem valósuló lehetőségeket is ismeri. Tudja, hogy ha az előbb említett proton egy ezred milliméterrel, odébb egy másik neuronba csapódnék be, akkor a gazdája üdvözülne, és tudja az ebből elágazó elképzelhetetlenül sok egyéb lehetőség minden kombinációját is. (És persze azt is tudja, hogy az ilyen fiktív tudás mire való.) Mégis, senkit se aggasszon ennek az irdatlan tudásnak nyomasztó terhe, mert mindez összességében is csak *véges*, és elenyészik Isten önmagára vonatkozó végtelen tudása mellett. Nemcsak, hogy semmilyen megterhelést nem jelent számára, de semmilyen új információt sem; hisz mindezt öröktől fogva tudja.

> Egy korlátja azonban van: Isten sem tehet meg önellentmondó dolgokat. Így például nem teremthetne egy másik Istent, mert két tökéletes lény egyidejű létezése logikai ellentmondás, és a lyukat sem tágíthatja nagyobbra a sajtnál. Fából ugyan könnyedén készíthetne vaskarikát: de olyan *fakarikát*, amelyik egyszersmind *vaskarika* is, még ő sem tud alkotni. A teológia persze egy kézlegyintéssel lesöpri az ilyen butácska ellenvetéseket: a végtelen értelem nem tud értelmetlen lenni.

A véges időben lezajló folyamatok sajátsága, hogy megfordíthatatlanok. Bárha Istennek módjában volna elölről kezdeni, és akár ugyanúgy, akár más-

képpen újra lepergetni a világtörténelmet, a megtörtént dolgokat ő sem tudja többé meg nem történtekké tenni. A múlt tényei sértik mindenhatóságát.

A teremtő

Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet.[15]

A rögtön felmerülő kérdés: ha csak egyetlen végtelen szellemi lény létezik öröktől fogva, honnan van az anyagi világ? Az egyedül lehetséges idealista válasz: ez a szellemi lény képes „semmiből" anyagi (fizikai) és szellemi (tőle különböző) valóságokat akaratával létrehozni, azaz *teremteni*.

A teremtés emberi logikával képtelenség, ez világos minden filozófus és teológus számára, megmagyarázására mégis hatalmas erőfeszítéseket tesznek. Hogy miért? „Hinni Istenben és az üdvtörténet eseményeiben *szükségképpen* azzal kezdődik, hogy hiszünk Isten teremtői tevékenységében"[16] – hangzik az őszinte válasz.

Biztos, hogy a hívők túlnyomó többsége túlteszi magát ezen a nehézségen, egyszerűen nem foglalkozik vele. A teológia azonban ezt nem teheti: a teremtés fogalmának ellentmondásmentes kifejtése és aktusának értelmezése végett négy feltételt kellett megfogalmaznia:

> (1) semmilyen valóság *nem létezik* Istentől függetlenül és ő maga *közvetlenül* a teremtő;
> (2) a teremtés előtt rajta kívül *semmi* (ideák világa, káosz, anyag stb.) nem létezett, a teremtett világ pedig *más,* mint ő, nem saját lényegének „kisugárzása" és nem a „semmit" változtatta valamivé;
> (3) Isten önálló személyiség, semmi *nem kényszerítette* cselekvésre;
> (4) a teremtett világ *nem örökkévaló*.[17]

A „semmiből teremtés" lehetősége a hívők számára leginkább érthető – kicsit régies, de máig nem „átértelmezett" – magyarázat szerint:

> „Annyira nem semmiből lett a világ, hogy a legteljesebb létből ered. A teológusok csupán azért mondják semmiből teremtettnek, mert élesen kifejezésre akarják juttatni azt a *tényt*{?}, hogy a világ anyag és forma szerint nem önmagától van, hanem Istentől. … A teremtés tényének megállapítása mindig óriási *szellemi erőkifejtést*, a tapasztalati világból való *következetes kibontakozást*, az isteni élettevékenység magaslatára fölemelkedő *biztos lendületet* kíván."[18]

A kérdéskör azonban sokkal összetettebb. Bár a megkívánt lendület minden bizonnyal megvolt a tapasztalati világból következetesen kibontakozó teológusokban, amikor a teremtést magyarázták, óriási szellemi erőkifejtésük igencsak sovány eredményeket hozott. Nem szeretnék elkalandozni a kacskaringós és egymásnak is ellentmondó fejtegetések gazdagon

burjánzó szövevényében, de ízelítőnek azért felvillantom Aquinói Tamás[19] egyik érvét:

> „Létesítő hatásának kifejtéséhez Istennek vagy van szüksége valamilyen előzetesen létező dologra (például anyagra), vagy nincs. Ha nincs, akkor tud semmiből teremteni (2. feltétel); ha van, akkor Isten hozza létre ezt a dolgot is. Ennek vagy van előfeltétele, vagy nincs. Ha nincs, akkor tud semmiből teremteni; ha van, akkor Isten hozza létre ezt a dolgot is … Az *anyagi okok sora azonban nem lehet végtelen*, kell valamilyen első oknak lennie, aminek nincs előfeltétele. Ez nem lehet maga Isten, mert benne nincs semmi anyagi, de nem lehet tőle különböző más valami sem, mert ez ellentmond az 1. feltételnek. Következtetés: teremtő tevékenységéhez Istennek nem volt szüksége semmilyen «előzetes» anyagra, vagyis a világot «semmiből» teremtette."

Ha még nem tekeredett ki a nyakunk a kicsit nyakatekert érvelésből, feltűnhet, hogy az „előzetesen létező dolog" létrehozása tulajdonképpen már teremtés. „Az anyagi okok sora nem lehet végtelen" állítás viszont kétségtelenül igaz, különben a folyamat még ma is tartana.

Induljunk ki a teodicea alapelvéből – miszerint *senki nem adhat másnak olyan tulajdonságot, amellyel ő maga nem rendelkezik* –, és kövessük Aquinói Tamás filozófiai módszerét:

Tétel: A szellemi lényeg merőben más, mint az anyagi.
1. altétel: Isten teljességében szellemi lény, nincs benne semmi anyagi.
2. altétel: A Világegyetem teljességében anyagi, nincs benne semmi szellemi.

Következtetés: *Isten nem teremthette a világot*.

Aquinói Tamás világosan látta teremtéselméletének buktatóit, de élt a már említett *átértelmezési* technikával. Némi csűrcsavarral úgy érvel, hogy a *változás* folyamat: valamilyen kiindulásból valamilyen végeredményt eredményez, teremtés viszont „ugrásszerű" *keletkezés*. Vagyis: miközben a teremtés révén létrejött az addig nem létező világ, semmi sem változott.[20]

> Azért legyünk őszinték: a teremtéselmélet tudományosan nem cáfolható. Felvethetjük ugyan, hogy az energia megmaradási törvénye szerint anyag és energia nem keletkezhetik és nem semmisíthető meg, de ez nem érinti a szellemek terem-tését. Gyenge ellenérv azért is, mert a mai kozmológia szerint lehetséges, hogy az Univerzum anyagi objektumainak összes (pozitív) mozgási és teljes (negatív) gravitációs energiájának összege nulla. Nem mond tehát ellent a fizika törvényeinek, úgy értelmezni a teremtést, hogy Isten csak „szétválasztotta" a már létező kétféle energiát, ami persze elfogadhatatlan a teológia számára.[21]

Mégis hogyan ismerheti fel a közönséges halandó, hogy ez az abszolút tökéletes és felfoghatatlan Isten létezik? Nagyon egyszerűen: „Ha valaki azt mondja, hogy az egy és igaz Istent, teremtőnket és Urunkat a *természetes emberi értelem világánál* nem lehet biztosan felismerni mindabból, amit létrehozott,

legyen kiközösítve."[22] Akinek ez nem sikerült, vagy nem használta az agyát kellőképpen, vagy értelmének világossága csekélyke.

Nos igen, mondja Tertullianus: *„credo, quia absurdum est"* – hiszem, mivel képtelenség (azaz ésszel felfoghatatlan). Ez nem szójáték: *hinni* azt kell, ami ésszel fel nem érhető; amit felfogtunk, azt *tudni* kell. Ebből rögtön az is világos, hogy az Egyház – és persze minden vallás – számára miért a feltételen *vakhit* az első és legfőbb erény: enélkül ugyanis emészthetetlen a tanítás.

Mivel teológiai igazságot racionális érvekkel sem igazolni, sem megcáfolni nem lehet, a döntést – amint jeleztük – mindenkinek magának kell meghoznia. De, aki az idealista hitet választotta, annak azt is hinnie *kell*, hogy Isten képes teremteni: mind az anyagi, mind a szellemi világot „semmiből" hozta létre.

A jóságos

Isten végtelenül jó, és minden műve jó.[23]

A monoteista vallásoknak azt is fel kell tételezniük, hogy Isten minden erényt végtelen fokban birtokol, így egyebek között végtelenül *jó*. A teológia végtelenül jó és bölcs Istene azonban nemcsak teremtett, hanem „az általa teremtett világot gondoskodásával fenntartja és kormányozza, ereje elér egyik végétől a másikig, és *mindent üdvösen rendez el*".[24]

Leibniz szerint ez a világ a lehetséges világok legjobbika, mert ha Isten nem így teremtette volna, akkor

- vagy nem ismerte – tehát nem volna mindentudó,
- vagy nem volt képes rá – tehát nem volna mindenható,
- vagy nem akarta – tehát nem volna végtelenül jó.

Elég rendes teológiai kátyú, de ne ragadjunk le benne, bízzuk a teológusokra, hogyan másznak ki belőle.

Máig egyik legnagyobb teológiai probléma: hogyan lehet összehangolni Isten végtelen bölcsességét, értelmét, intelligenciáját és jóságát a világban tapasztalható, véges létezésünkhöz képest végtelen rosszindulattal és gonoszsággal. A modern hírközlés révén jószerével naponta értesülünk az emberiséget sújtó szenvedésekről – természeti katasztrófák, járványok, genetikai hi-bák, káros sugárzások stb. –, amelyek bajosan egyeztethetők össze az idézett, bő 140 éves dogmatikai definícióval! A korábbi „Isten terveit emberi ésszel nem érthetjük" című kitérő mellébeszélés helyett ma már (végre) a teológu-sok is beismerik „sötétben tapogatódzó tudatlanságukat ebben a kérdésben". Ennek ellenére megkísérlik felmenteni az Urat: „*Biztos* azonban – mert Isten *megígérte* s az ember hittel *elfogadta* –, hogy a világot célba juttatja… üdvözítő akarata legyőzi a gonosz hatalmát. … Isten *megtapasztalt*{!} üdvösséges tevé-kenysége felébreszti a reményt, hogy gondoskodásával a jövőben is mellette áll népének," noha „a konkrét események megfigyeléséből nem szerezhetünk biztos tudást arról, hogy Isten hogyan vezeti célba a teremtését".[25] Ezúttal ne

vitassuk, hogy a „hittel elfogadás" mennyiben bizonyíték, egyáltalán honnan ismerjük Isten ígéretét, „üdvösséges tevékenysége" pedig hogyan világlik át a rengeteg szenvedésen? Fogadjuk el alázatos hittel, hogy az emberiség jelenlegi állapota megfelel a végtelen hatalmú és végtelenül jó, kedves gyermekeit végtelenül szerető Isten örök terveinek.

A nehézséget a jó és a rossz viszonylagossága okozza, – ami egyik nézőpontból jó, egy másikból rossznak tűnhet. Abszolút mérce csak Isten lehetne: *jó az, ami az ő szándékai szerinti*, de ezeket, sajnos, nem ismerhetjük; relatív, emberközpontú meghatározást *a humanista értékrend* ad.[26]

> Ám ha kicsit elvontabban gondolkodunk, és biztosak vagyunk benne, hogy *van* különbség jó és rossz között, akkor rögtön meg kell kérdeznünk: ki szabta meg ezt a különbséget? Ha Isten önkényesen döntötte el, mit tekint jónak, illetve rossznak, akkor az ő számára nincs elvi különbség köztük, s értelmetlen őt jónak tartani. A teológusok viszont azt mondják, hogy Isten jó, amiből szükségképpen következik, hogy a jónak és a rossznak van valamiféle Isten döntésétől független szerepe is, hiszen alkotásai és rendelkezései jók, nem pedig rosszak. Vagyis a jó és a rossz nem Isten akaratából jött létre, hanem lényegük szerint valamiféleképpen logikailag megelőzik őt – a feltételezés zsákutcába vezetett.

Gisbert Greshake 20. századi neves teológus már a modern természettudományok eredményeire támaszkodik: „… az esetleges mindig áttöri a szükségszerűt. … Hogy létezik rák, vírusfertőzések, születési rendellenességek, balesetek, árvizek és hasonlók – mindez egyenes következménye annak, hogy a fejlődés szabadon bontakozik ki; …nem szükségszerűen… hanem játékban, a lehetőségek kipróbálásában, a véletlenben".[27] Megejtően korszerű fejtegetésében Greshake mintha megfeledkezett volna róla, hogy Isten felől nézve nincsenek véletlenek, és nem tér ki a magától értetődő kérdésre: ki alkotta azokat a törvényeket, amelyek meghatározzák a lehetőségeket, és ki szabja meg a véletlenekből kibontakozót trendeket?

> Vagy mégiscsak előfordulhat, hogy egy „véletlen" esemény bekövetkezéskor – elnézést a blaszfém hasonlatért – Isten „homlokára csap": Lucifer vigye, erre nem gondoltam?

Nem csekély erőszakot kell elkövetnie józan ítélőképességén annak, aki azt állítja, hogy Isten csak *a rossz létezése* – az emberek szenvedése – *árán* tudja elérni céljait! Ennek ellenére a teológia hevesen tiltakozik az ellen, hogy a rossz Isten szándéka szerint való volna, és megkísérli felmenteni őt, mivel egyrészt a szabad akarat megadásával azt is el *kellett* fogadnia, hogy egyesek hibás döntéseikkel megronthatják maguk és embertársaik sorsát, másrészt azzal az indokkal, hogy azért *tűri el* a rosszat, mert enélkül nem volna értéke a jónak. „Isten sohasem engedné meg semmilyen rossz létezését, ha nem állna hatalmában még a rosszat is jóra fordítani. Jobbnak tartotta a rosszból kihozni a jót, mint azt, hogy egyáltalán ne engedje meg a rosszat" – vélte Szent Ágoston is. Emberi logikával ugyan nem láthatók át öröktől eltervezett útjai, abban

biztosak lehetünk, hogy nem vall kudarcot üdvösségre vezérlő tevékenységében.[28]

Ez az érvelés többszörösen elbukik. Egyrészt – mivel minden „szabad" döntésünket előre ismeri – véletlenül sem dönthetünk terveitől eltérően; másrészt vajon siralmasnak vagy inkább nevetségesnek minősítendő-e, hogy Istennek bármit is el *kellett* fogadnia vagy el *kell tűrnie* az emberek részéről? Mivel semmi sem történhet, amit *nem akar*, ha *eltűri*, akkor (elvben) *hozzájárult* a bekövetkezéséhez! A teológusok persze éppenséggel az olyan érvelést minősítik siralmasnak és nevetségesnek, amelyik emberi logikával bírálja Isten elképzeléseit. Ám ez szofizmus: nem Istennek – amúgy senki által nem ismert – elképzeléseit bíráljuk, hanem a teológusoknak ezekről emberi logikával kimódolt elméleteit és érveit.

Változatlanul nyitva marad az a kérdés is, hogy Isten miért tartotta jobbnak, rosszból kihozni a jót, mint a jóból, vagy ha már rosszból, miért nem kevesebből, kicsit emberségesebben? Érdemi magyarázat helyett a mai teológia arra hivatkozik, hogy a világ éppen olyan amilyennek Isten akarta, így biztosan megvalósul kettős célkitűzése: önmaga fenségének kinyilvánítása, illetve az eszes teremtmények üdvözítése. Ennek szellemében, az Egyház – a korábbi „tűrj békével" felszólítás helyett – azon fáradozik, hogy lehetőleg megszüntesse, de legalábbis csökkentse az emberek szenvedéseit.[29]

> Ha elmélázunk egy kicsit a méreteken, akkor eszméletlen nagyképűségnek tűnik feltételezni, hogy az Univerzumhoz képest porszemnyi (alig *200 millió fényév*[30] vastagságú) „halmaz-falban", az ehhez képest porszemnyi Virgo galaxishalmazhoz képest porszemnyi Tejútrendszerhez képest porszemnyi Naprendszerhez képest porszemnyi Földhöz képest porszemnyi *ember* kedvéért jött létre az egész!

A legújabb teológia csavart egyet, és elismeri, hogy Isten elérhetetlen értelmünk számára, ám ha *feltételezzük, hogy van és jó*, akkor feltételezhetjük azt is, hogy megismerhetünk belőle annyit, amennyi *elég* ahhoz, hogy meg-tegyük, ami lelkiismeretünk szerint megteendő. Emberként biztosan sokszor hibázunk majd, de jó és rossz tetteink mérleg-egyenlege elég lesz ahhoz, hogy kiérdemeljük az örök boldogságot.

Sajnos, az újszerű felfogás sem lép ki a bejáratott körökből. Ugyanis, ha feltesszük, hogy van Isten, akkor jónak *kell* feltételeznünk, ez nem választás kérdése; hiszen egy rossz isten könnyedén kijátszhat és pokolra küldhet bennünket akkor is, ha minden parancsát teljesítettük! Amit pedig megismerhetünk belőle, mihez elég? Ahhoz, hogy feltegyük: létezik és jó?

Másik bökkenő a teremtő Istennek *értelmes* volta: ez vitán felül áll, amint már említettük. Minél jobban elmélyedünk azonban az okok keresgélésében, annál nyilvánvalóbb, hogy Isten részéről a teremtés totálisan ésszerűtlen cselekedet lett volna! Egy önmaga tökéletességének tudatában végtelenül boldog lénynek sem tökéletessége, sem boldogsága nem növelhető, képtelenség, hogy

ne lett volna *tökéletesen* elégedett önmagával! Mit akarhatott volna kezdeni néhány véges porszemmel?

A hívők azonban nem is igénylik a végtelen Isten logikailag kikezdhetetlen leírását, számukra hitélményük bizonyosság erejű. Kialakított istenképük valamilyen, pontosan meg nem határozható *jelkép,* „felfelé húzó" *titokzatos erő*, ami hozzásegíti őket, hogy ne bolyongjanak céltalanul az életben, vala-mint *garantálja*, hogy haláluk után megmarad a személyiségük, és – ha paran-csai szerint éltek – jutalmul örök boldogságban részesülnek.

Az ateisták sincsenek sokkal könnyebb helyzetben, mivel látják, hogy „Isten eltűri a tűrhetetlent, felelőtlen és következetlen. Nem úriember".[31] Az emberiséget sújtó szörnyű természeti katasztrófák, az éhen halók iszonyatos kínjai, az irgalmatlanul kizsákmányolt kiszolgáltatottak gyötrelmei ismeretében azonban, racionálisan csak két lehetőség között választhatnak: Isten

– vagy *végtelenül közömbös* (netán gonosz is), annyi szánalmat sem „érez" az emberek iránt, mint egy ember, a testsúlyánál hatszor nagyobb súlyú morzsát cipelő hangya iránt,
– vagy *nem létezik*.

Első esetben szeretet helyett megvetést érdemelne, de ilyen alantas érzést aligha lehetne összeegyeztetni a humanista erkölcs alapelveivel. Marad a második feltételezés: Isten elutasítása tiszta lelkiismerettel vállalható következtetés.

A magányos

Eretnek gondolatok

Mindent tud, ezért soha semmi sem juthat eszébe. Nem tud gondolkodni, mert nincs miről gondolkodnia. Nem születhet egy árva ötlete sem, egy gondolatszikra sem jelenthet változatosságot számára. Egyáltalán: benne soha sem-mi nem történik: nem változhat meg. Ő csak van. Isten a végtelen unalom.

Nincs senki, akivel megoszthatná tudását: a végtelenség kizárólagos birtokosa, nincs szellemi partnere: Isten végtelenül magányos. Lehet, hogy a Szentháromság csak magányban kínlódó képzeletének játéka? Ámbár nem: ha valamit kitalálna, nem lenne változhatatlan; s mivel mindenható, ez rögtön léteznék is. Isten nem találhat ki semmit.

Teremtett ugyan magának angyalokat, hogy szolgáinak hozsannáját élvezhesse, de ez valahogyan mégsem az igazi. Örök terveinek megvalósításához szüksége volt Luciferre (azt mégsem hihetjük, hogy ez értelmetlen lépése volt), őt bukott társaival együtt pokolra taszította; onnan segítenek emberekkel feltölteni az üres helyeket. Kínlódásuk és átkozódásuk ugyancsak az ő dicsőségét szolgálja.

A keresztény hitvilág sok rokonságot mutat a pogány vallásokéval. A Szentháromság minden bizonnyal az istenhármasokból, a Mária-tisztelet az anyaistennők tiszteletéből ered; de említhetjük a különféle túlvilági jó és rossz szellemek hasonlóságát az angyalokhoz és az ördögökhöz, vagy az emberi sorból kiemelkedő hősök és félistenek, meg a katolikus szentek rokon vonásait is. Ezt meg-gondolva, igazat kell adnunk az ortodox zsidó teológusok merev elutasításának, akik joggal vetették a keresztények szemére, hogy pogány elemekkel szennyezték az általuk védelmezett, tiszta és elvont vallási képzeteket.

Nehéz elképzelni, hogy bárkit is érdekelne egy hangya imádata vagy gyűlölete, noha nincs is végtelen távolságra tőle. Véges agyunk számára nincs borzalmasabb szellemi kín, mint elvágva lenni minden egyenrangú kapcsolattól. Mondjuk egyedül maradni egy űrhajóban – akár a világ minden tudományát és kultúrkincsét tartalmazó (video)könyvtárral együtt is –, és bizto-san tudni, hogy nincs visszatérés. Minek tudni valamit – a legalacsonyabb rendű fizikai élvezettől a legmagasabb rendű erkölcsi tanításig terjedő skálán –, ha abból soha senkinek semmilyen haszna nem származik, sőt senkivel meg sem osztható? Minek az öncélú végtelen mindentudás, ha a teremtmé-nyek csak jelentéktelen véges töredékét élvezhetik, mind számuk, mind véges befogadóképességük okán? Isten mindentudása végtelenül meddő.

Ha volna teológus, aki elolvasná ezeket az istenkáromló sorokat, és a kiátkozáson kívül még vesztegetne rájuk energiát, az hangos gúnykacajra fakadna. Nevetségesek egy véges kis féreg szánalmas összehasonlítgatásai: unalmasnak és meddőnek nevezni a mindentudás gyönyörűségét, magányosnak az önmaga végtelen tökéletességének tudatával eltöltött és ezért senki másra nem szoruló isteni lelket! Hiszen „Isten szeretetének elsődleges és formális tárgya önmaga", és ez a szeretet végtelen boldogságot és kielégülést jelent számára.

Passz. Súlyos hiba volt ígéretünk ellenére engedni a csábításnak, és megkísérelni véges fogalmakkal leírni a végtelent. Ez lehetetlen. Vonjuk hát vissza földhözragadt hasonlatainkat; talán tudós teológus ellenfeleink is rádöbbennek, hogy ugyanebben a hibában leledzenek, és visszavonják Istenről szóló tanításaikat.

A láthatatlan

Istent soha senki nem látta.[32]

Isten anyagtalan szellem lévén, természetesen láthatatlan; a Biblia szerint „Deus absconditus" – elrejtezett Isten. Sok régi vallás (például a zsidó) egyenesen azt tanítja, hogy aki meglátja (akár álmában), az meghal. Ezzel szem-ben a kereszténység azt ígéri, hogy a jók a túlvilágon jutalmul „színről színre" *láthatják* (!) majd. Addig is hinnünk kell, hogy létezik, és olyan, amilyennek az Egyház tanítja. „Mivel az ember Istentől, mint teremtőjétől és Urától teljes

mértékben függ, és a teremtett értelem teljes mértékben alá van vetve a te-remtetlen Igazságnak, azt tartjuk, hogy hitből fakadó teljes engedelmességet kell tanúsítani a kinyilatkoztató Isten értelme és akarata iránt." – szól a hiva-talos utasítás; „hit nélkül lehetetlen Istennek tetszeni" – egészíti ki Szent Pál; „aki pedig nem hiszen, elkárhozik" – teszi hozzá fenyegetően az evangélista is.[33]

Miért a vallásos hit szükségességének ez a szüntelen hangsúlyozása? Már utaltunk rá, hogy a hit miért fontos az Egyháznak. De miért fontos a hívőknek?

Képzeljük magunkat Kafka kastélyába:[34] felettünk egy megfoghatatlan, láthatatlan, ellenőrizhetetlen hatalom. Teljesen ki vagyunk szolgáltatva, mindent megtehet, amit akar, de kapcsolatba sohasem léphetünk vele. Kívánságait, parancsait szolgái közvetítik, de ők is csak kétes eredetű dokumentumokból ismerik; hitelesítő aláírás, biztos azonosító jel nem létezik. A fogalmazás homályos, többértelmű; a tartalom sokszor erkölcsileg kifogásolható, esetenként szembeszökő tévedések vannak benne. Vajon egy éppeszű alattvaló képes vakon engedelmeskedni? Ha legalább a szolgák vagy uraik rendelkeznének biztos információkkal! De mindenki csak egy magasabb szinten álló alattvalótól kapja az utasításokat. Lehet egy ilyen hatalmat feltétel nélkül kiszolgálni?

S az Egyház megköveteli, hogy mindezt természetesnek tartsuk Istennel szemben. Azt még csak el lehetne fogadni, hogy laikus hívők számára nem adatik bizonyosság. De a klérus: a papság, a püspökök, sőt a pápa, sem kivétel! Urát egyikük sem láthatja, kapcsolatba nem léphetnek vele, pedig a kétely néha őket is meggyötri. A Szentlélek egy vigasztaló lehelete igazán megkönnyíthetné az életüket, és hitelessé tehetné tanításukat. De Isten előlük is elrejtezett, és eddig soha senkinek nem mutatkozott meg. Mózesnek még az égő csipkebokorban vagy a kinyilatkoztatás hegyén sem,[35] de a kivételes szentek vízióiban sem! Lehet persze azt mondani, hogy a legcsekélyebb biztos jelre a túlvilág elveszítené titokzatosságának varázsát, és még a piacok aljas hiénái is kolduló barátoknak állnának. Na és? Miért lenne olyan nagy baj, ha a humánum uralkodnék a Földön?

Elmélkedések

Isten kívül esik megismerésünkön: *fantasztikus*, amennyiben meghaladja felfogóképességünk végső határait is. Az emberek azért találták ki, hogy a világban tapasztalható *rengeteg*, a tudomány mindenkori állása szerint megmagyarázhatatlan jelenséget *egyetlen*, a tudomány és a józan ész szerint megmagyarázhatatlan jelenségre vezethessék vissza. Szeretünk rendszerezni, így mégiscsak sokkal áttekinthetőbbé válnak a dolgok. De ez még nem bizonyíték.

Természettudományos bizonyossággal sem léte, sem nemléte nem bizonyítható, sohasem tudhatjuk meg, hogy van–e Isten, s ha igen, milyen. Ám ha elfogadjuk létezését, olyan súlyos logikai ellentmondásokba ütközünk, hogy le

kellene mondanunk józan eszünk használatáról: *vakhit*re kényszerülnénk. A teológia nem is tagadja, csak ezt a hozzáállást *vallásos hit*nek nevezi. Ha olyan volna, amilyennek a katolikus dogmatika leírja, akkor nem teljesítené még az alapvető erkölcsi normákat sem; tisztességes ember semmiképpen sem fogadhatná el urának. Fogalmából azonban következik, hogy tökéletes, így lényében nem lehetnek logikai ellentmondások és erkölcsi hibák, ilyen tehát nem lehet. Ráadásul minden józan észérv létezése ellen szól. S ehhez nyugodtan hozzátehetjük: egyelőre semmilyen okunk sincs feltételezni, hogy *anyagtól független* szellem egyáltalán létezhet.

> Nem lehet viszont kizárni, hogy létezik a világban az emberinél magasabb rendű szellem, amely természetesen az anyagnak valamilyen – általunk nem ismert – minőségű és/vagy magasabb rendűen szervezett formáihoz kapcsolódik. Még azt is el lehet gondolni, hogy ez a „hiperagy" valamilyen módon kormányozza a világot – persze nem végtelenül tökéletesen. Ez idő szerint azonban nem ismerünk semmilyen fizikai vagy szellemi jelenséget, amely ezt bizonyítaná, vagy akárcsak a legcseké-lyebb mértékben utalna működésére. Így hát egyelőre ez az elképzelés is a fantázia birodalmába utalandó.

A teológia tanítása szerint a világmindenség tervét – elsősorban ugyan saját dicsőségére, de másodlagosan teremtményei boldogságára is – Isten gondolta ki, és amit teremtett, mindenben megfelel elképzelésének. Teremthetett volna olyan világot is, amelyben nincs gonoszság és olyan angyalokat meg embereket is, akik szabad akaratukból képtelenek volnának szembehelyezkedni parancsaival; sőt, kicsit értelmesebb lényeket is, akik valóban képesek felfogni legalább létét és jóra irányuló terveit. Ily módon megóvhatta volna szeretett teremtményeit a kísértők csábításaitól; (akiket ez esetben talán nem is kellett volna megteremtenie). Valami okból nem így járt el. Ennélfogva viszont magától értetődő, hogy minden eszes lény minden bűnéért és ezek minden következményéért is egyedül őt terheli a felelősség.

> Szívből sajnálhatjuk kedves keresztény embertársainkat, akiknek élete folytonos rettegés a pokoltól: egyikük sem akar oda jutni, és mindenre hajlandók, hogy elkerüljék. De sajna, hiába! Aki nincs rajta a kiválasztottak listáján, semmi esélye rá: *saját hibájából* menthetetlenül elkárhozik. *Emberien* működő aggyal a szerencsés kiválasztottak között lenni: mindörökre megkeserítené örömünket pokolba került *embertársaink* fájdalma.

„Jóllehet az Egyház nem tudja a megoldást a világon manapság felmerülő összes problémára, mint a *humanizmus szakértője*, az egész emberiség számára közvetíti az igazság, a jog és a szeretet tanítását" – tájékoztatott anno XVI. Benedek pápa.[36] Utóda, Ferenc pápa azonban új utakon jár: beiktatása (2013) óta, nyilatkozataiban egyetlen egyszer sem ejtette ki a „dogma", a „pokol" vagy a „kiközösítés" szót. Hatására a mai teológia már nem köti az ebet abszolút biztos igazságaihoz. A pápa és vele egyetértő klérus szentbeszédeinek központi témája Isten felénk irányuló végtelen szeretete, amely viszonzásra vár türelmesen, a hívőket pedig erre és egymás (meg Jézus, meg Mária,

meg a szentek) szeretetére buzdítják. De sohasem mondják ki a mondat második felét: *nehogy elkárhozzanak*.

A tudományos és a vallásos hit kizárja egymást: az egyik racionális, a másik irracionális. A hit akarat kérdése: mindenki azt hisz el, amit hinni akar!

> Mert aki hiszi azt, amit nem tud: bolond.
> És aki olyat tagad, amit nem ismer: szintén bolond.
> És én vagyok a harmadik bolond, aki a kettő közé áll,
> hogy jobbról-balról méltán leköpjék.
> Mert Istent nem ismerheti más, csak a magátólértetődés.[37]

Források

Biblia (A Szent István Társulat 2013-ban, megújított engedéllyel megjelent, hivatalos katolikus kiadása: https://szentiras.hu/SZIT)
Hivatkozás: <könyv neve> _<fejezetszám> .<versszám>[-<versszám>]

Denzinger, Henricus: *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum* (<latin> ≈ A hit és az erkölcs kérdéseire vonatkozó hitvallások, definíciók és deklarációk kézikönyve). (Herder, Barcelona-Freiburg-Roma, 2005; 40. (kétnyelvű latin-német) kiadás, a Hittani Kongregáció jóváhagyásával)
hivatkozás: HD <tételszám>.

A II. Vatikáni zsinat dokumentumai (Szent István Társulat, Budapest, 2000)
Hivatkozás: V2D <oldalszám>.

Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve 1-2* (Vigília, Budapest, 2002)
(II. (Szent)János Pál személyes előszavával, a Hittani Kongregáció jóváhagyásával)
hivatkozás: DKK1/DKK2 <oldalszám>,

ZENIT daily dispatch – The World Seen from Rome.
(A Szentszék félhivatalos napilapja, angolul: https://zenit.org/éééé/hh/nn)
hivatkozás: ZE <éééé/hh/nn>.

Jegyzetek

Az idéztekben minden kiemelés tőlem! VÁG

---

[1] Hölderling: Patmosz

[2] Univerzumnak a Világegyetem álatalunk érzékelhető *véges* tarományát nevezzük, ahonnan valamilyen sugárzás eljutott, vagy eljuthat majd hozzánk.

[3] Azt sem nehéz belátni, hogy egymástól független, és egymást kölcsönösen kizáró két, szellemi *és* anyagi „valami" nem létezhet egyidejűleg, mert akkor egyik sem lehetne végtelen; arról nem is szólva, hogy mi választána el őket?

[4] XVI. Benedek pápa szentbeszédéből (ZE 2012/05/30).

[5] Szendi Gábor: *Isten az agyban* (Jaffa, Budapest, 2008) 69. és 49. oldal.

[6] Itt és a továbbiakban: a nagybetűs írás a szent, katolikus, apostoli Római Egyházat jelöli.

[7] Itt és a továbbiakban teológián a *katolikus teológiát értjük*; más esetekben külön jelezzük az eltérést.

[8] Az I. Vatikáni zsinat *Dei Filius* (= Az Isten Fia) dogmatikus konstitúciójából: *De Deo rerum omnium creatore* (= Az Istenről, minden dolgok teremtőjéről) című fejezetéből. (HD 3001).

[9] „A Zsinat" a II. Vatiáni Zsinatot (1962-65) jelenti, amely mérföldkő volt az Egyház életében: lemondott a „világhódító kereszténységről", és számos, a hívők életét is megkönyítő újítást vezetett be; de ez másik történet

[10] Dr. Goják János: *Bevezetés a Gaudium et spes konstitúcióhoz.* (V2D 618. és 640. oldal)

[11] Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989) 90. oldal.

[12] Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* (Akadémia, Budapest, 1981)

[13] Lukács evangéliuma: Lk 1.37: így köszöntötte az angyal Máriát, amikor közölte vele, hogy tudtán kívül terhbe esett.

[14] Stanislaw Lem: *Az emberiség egy perce* című könyvének (Európa, Budapest, 1998) 121.-183. oldalán egy azonos című, statisztikai adatokat közlő művet elemez. Az ötletet „meglopva", és becsléseit jelentősen mérsékelve, alkalmazzuk módszerét napjainkra. A Földön jelenleg mintegy 7 600 millió ember él, és körülbelül 40%-k, azaz kereken 1500 millió pár heteroszexuálisan aktív; heti átlagosan 3 aktust feltételezve, ez másodpercenként ($4{,}5*10^9$:168:3600) átlagosan ~7400 közösülét, 3%-os rátát feltétlezve pedig kereken 220 fogamzást jelennt. Az Egyház tanítása szerint Isten minden ember lelkét fogantatásakor teremti meg (megterhelve az eredeti bűnnel), vagyis ***220 lelket*** kell teremtenie ***másodpercenként***.

[15] Így kezdődik az Újszövetségi Szentírás (Teremtés könyve: Ter 1.1)

[16] XVI. Benedek szentbeszédéből (ZE 2011/04/23).

[17] Vö.: Geréby György: *A „semmiből teremtés" a skolasztikában;* in: Fehér Márta (szerk): *A teremtés – filozófiatörténeti tanulmányok* (Áron, Budapest, 1996), 9–93. oldal.
Noha a történelem folyamán számos, egymással többé-kevésbé összeegyeztethető teológiai elmélet született, egyiküknek sem sikerült a négy feltételt leszármaztatnia a fentebb vázolt kiinduló vagy valamilyen más feltételből, vagyis logikailag igazolnia, hogy a teremtés *lehetséges*. Viszont többen különböző módon bizonygatják, hogy egyes feltételek levezethetők valamelyik másikból (tehát nem szükségesek), ami nem veszélytelen törekvés, mert siker esetén nem lehetne kizárni, hogy Istenen kívül más is tudna teremteni.

[18] dr. Schütz Antal: *Dogmatika 1* (Szent István Társulat, Budapest, 1938), 453–454 oldal.

[19] Aquinói Tamás (Thomas Aquinas, 1225–1274), szent (1323), egyházdoktor (1567), domonkos rendi szerzetes, egyik legnagyobb katolikus filozófus és teológus. Skolasztikáját Arisztotelész filozófiájának alapján dolgozta ki, célul kitűzve, hogy tudományos módszerekkel igazolja a hitigazságokat, amelyek szerinte nem lehetnek ellentmondásban a tudományosakkal, mivel mindegyikük forrása Isten.

[20] Ismeretes, hogy kortársai nem nagyon kedvelték, (nem szeretjük, ha valaki sokkal okosabb nálunk) de a pohár feltehetően ezzel a tételével telt be; halála után műveit egy „szakértő" bizottság ízekre szedte, és talált is benne eretnekgyanús állításokat. Ezek alapján Tempier párizsi érsek 1277-ben posztumusz kiközösítette az Egyházból, amit IV. Márton pápa is jóváhagyott, ilyeténképpen kitiltva Tamás lelkét a mennyországból. Szerencséjére, nem kellett sokáig dideregnie a kapu előtt, mert XXII. János pápa 1323-ban rehabilitálta, sőt szentté is avatta.

[21] „A *creatio ex nihilo*, azaz a semmiből teremtés elképzelése félrefordításon alapul", állítja Ellen van Wolde, a holland Radboud Egyetem professzora, aki – noha önmagát vallásosnak tartja –, úgy véli, hogy felfedezése kikényszeríti majd a teremtéstörténet újraértelmezését. Ugyanis az eredeti héber nyelvű Biblia első – „Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet" – mondatát elemezve és összevetve más ősi mezopotámiai teremtéstörténetekkel, arra a következtetésre jutott, hogy a bibliai kezdet *nem az idő*, hanem *a történet* kezdetét jelenti. Elmélete szerint a héber *bara* igének van ugyan *teremteni* értelme is, mivel azonban az igét több tárgy követi, nyelvészeti jelentése nem ez, hanem *elválasztani*. Ezért a Biblia első mondatai *nem* úgy értelmezendők, hogy kezdetben Isten teremtett, hanem úgy, hogy *elválasztott:* a világosságot a sötétségtől, az égbolt fölötti vizeket az alatta levőktől, majd az ég alatti vizeket a (már létező) szárazföldtől, amelyre csak *ráteremtette* a növényeket, az állatokat és az embereket. (Vö. https://www.academia.edu/4288141/*Stories_of_the_Beginning._Genesis_1-11*_and_Other_Creation_Stories)

[22] Az I. Vatikáni zsinat *Dei Filius* (= Az Isten Fia...) dogmatikus konstitúciójából: *De revelatione* (= A kinyilatkoztatásról) c. fejezet. HD 3026.

[23] A Katolikus Egyház Katekizmusa (Szent István Társulat, Budapest, 2002), 385. oldal

[24] Az I. Vatikáni zsinat definíciója; HD 3003.

[25] DKK1 227. illetve 229. oldal.

[26] Lásd például Vajaki Álló Géza: *A kék madár nyomán* (Új Írás, 3. szám, 2019. január)

[27] Gisbert Greshake: *A szeretet ára* (Budapest, Kairosz, 1999).

[28] Vö. Augustinus Aurelius: *Enchiridion ad Laurentium*, XI. 3.

[29] Vö. DKK1 228–229. oldal.

[30] 1 fényév az a távolság, amenyire a fénysugár 1 év alatt eljutna (ha semmi sem akadályozná); ez nagyjából 9 500 000 000 000 km. (Csak szemléltetésül: a Föld átlagos távolásga a Naptól 150 000 000 km, ~ 8 fényperc.)

[31] Arturo Pérrez-Reverte: *A vívómester, avagy a nő árnyéka a férfiszíven* (Európa, Budapest, 2003) 113. oldal.

[32] Szent János első levele: 1Jn 4.12.

[33] Sorrendben: HD 3008.; Zsid 11.6. és Mk 16.16.

[34] Franz Kafka: *A kastély* című regényében (Európa Kiadó, 1964) dermesztően írja le a magára hagyott és a világtól elidegenedett ember nyomorúságát és szorongásait.

[35] Az első esetben „Mózes eltakarta arcát, mert félt Istenre tekinteni" (Kiv.3,6); később meg Jahve tagadta meg a kérését: „De arcomat nem láthatod, mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon." (Kiv.33,20.)

[36] ZE 2009/07/12.

[37] Weöres Sándor: Íme a sebzett Föld éneke (Élet és Irodalom, 1988. feb. 26.).